

Stalinçilik režimiň pydalaryndan;

1938-nji ýylda atylyp öldürilen zähmekeş ýigit

Ö.Janmämedow hakynda

“...Ol görgüli zenan koridorda gana bulaşyp ýatyrdy... ol çaga dogurýardy. Onuň Öwezgeldiniň maşgalasy Aýjan Janmämedowadygyny men zordan tanadym. Onuň jan howluna gygyrýan sesi henizem gulagymdan gidenok. TÜRME jellatlary ony diňlemeýärdiler. Soňra ony Swerdlowskä sürgüne iberdiler. TÜRMEde galdyrylan bäbek hem öldi. Ejesi oňa at dakyp hem ýetişmedi...”

Stalin, NKVD-niň başlygy Ýežow bilen 1937

Öwgz geldi Janmämedow 1904-nji ýylda “Gyzyl” obasynda batrak maşgalasynda dogulýar. Milleti türkmen, 1931-nji ýyldan bäri SSKP çleni, 1930-njy ýylda sowet-partiýa mekdebine girmezinden oň oba hojalygy bilen meşgullanypdyr. 1932-nji ýylda sowet-partiýa mekdebini tamamlap, Ýyllanly raýonyň “Akdepe” sowhozynyň partiýa ýaçeýkasynyň jogapkär sekretary bolup işläpdir.

1933-nji ýyldan 1934-nji ýylyň 31-nji dekabryna çenli — Ýylanly raýon ispolnitel/ijraýiýe komitetiniň başlygy bolýar.

1934-nji ýylyň 31-nji dekabryndan 1937-nji ýylyň 8-nji sentýabryna çenli — Daşowuz okrispolkomynyň başlygy.

Ö. Janmämmedow 1937-nji ýylyň 8-nji sentýabrynda TKP MK-nyň býurosynyň aýratyn karary bilen **pagtaçylykdaky zyýankeşligi** üçin halk duşmany hökmünde partiýadan çykarylypdyr. (1937-nji tussag edilip, bir ýyl soňra atylyp öldürilýär. AG)

1959-njy ýylyň 28-nji oktýabrynda SSSR Ýokary Sudy, Harby suduň kollegiýasynyň Janmämmedow baradaky 1938-nji ýylyň 28-nji oktýabryndaky hökümüne ýatyrdy we jenaýatyň düzüminiň bolmanlygy üçin ol baradaky işi bes etdi.

Türkmenistan Kompartiýasynyň MK-nyň Prezidiumynyň 1965-njii ýylyň 24-nji maýyndaky karary bilen Ö. Janmämmedow partiýa babatynda hem aklandy.

SSKP MK-nyň ýanyndaky Markeizm-Leninizm institutynyň Türkmenistan filialynyň arhiw sprawkasyndan

«Ölenden-soň aklandy». Şeýle sözlere biz indi öwrenişipdiris. Ýöne onuň aňyrsynda näçe hasrat, gam-gussa, ahy-nala bar. Stalinçilik düzgün ýuwdarha maşyn ýaly bolup, adam ömrüni demine sorup ýatyrdy. Bökdençsiz işleýän bu maşynyň tizligi 1937-nji ýyla çenli ýetjek derejesine ýetdi. Ony hiç zat togtadyp bilmedi.

Şol maşyn türkmen intelligensiýasynyň wekillerini hem paýhynlady. Türkmenistanda partiýa we sowet işgärleriniň arasynda ukyply, zehinli kadrlar az dälidi. Olaryň içinde köne leninçi gwardiýa hem, Oktýabr rewolýusiýasynyň işini dowam etdirýän ýaşlar hem bardy. Öwezgeldi Janmämmedow hem şolaryň biridi.

Öwezgeldi garyp daýhan maşgalasynda önüp-ösdi. Dokuz ýaşynda ýetim galdy. Soňra kiçj dogany Sapargeldi açlykdan öldi, şeýdip ol ýalňyz galdy. Agyr döwürdi. Gününü dolamak, açlykdan ölmezlik üçin Öwezgeldi gurply daýhanlaryň, baýlaryň gapysynda batrakçylyk etmeli bolýar.

Ähli garyplar ýaly, ol hem dogduk depesine täze häkimietiň gelmegini şatlykdyr umyt bilen garşylady. Takmynan, 1927-nji ýylda az-kem sowatly Öwezgeldini (ol ýazyp hem okap bilýärdi) häzirki Ýyllanly raýonyň «Leningrad» kolhozynyň territoriýasynda ýerleşen Arap oba Sowetine işe alýarlar. Ol birwagtyň özünde hem poçtalyon, hem milisioner bolup işleýär. İşden soň, gije bolsa likbezde okaýar. Janmämmedowyň örän yhlasly, ukyply okuwçy, bilim almaga diýseň höwesli bolandygyny aýtmak gerek, Öwezgeldiniň tabşyrylan işe ýürek bilen ýapyşýandygy, düşbüdigi oba Sowetiniň işgärleriniň göwnünden turupdyr. Şonuň üçin bolsa gerek, Öwezgeldini Daşhowzuň sowet-partiýa mekdebine okuwa iberipdirler.

Sowet-partiýa mekdebine okuw gireninden soň, ykbaly garaşyk edip, Öwezgeldini geljekki ýanýoldaşy Aýjan Orazmyradowa bilen duşurýar. Partiýa mekdebini tamamlanlaryndan soň olar Öwezgeldiniň köne dosty, halypasy, Arap oba Sowetiniň başlygy Juma Orazgylyjowyň öýünde toý tutýarlar. Ýaş çatynjalaryň öz öýleri heniz ýokdy.

— Toý diýseň gowy geçdi — diýip, oba Sowetiniň başlygynyň ogly Allanazar Jumaýew ýatlaýar. — Şol wagtlar meniň 12—13 ýaşym bardy, ýöne köp myhman gelendigi, toýda meşhur bagşylar Magtymguly Garlyewiň, Sopy Çildiriň aýdym aýdandygy gowy ýadymda galypdyr.

Öwezgeldi bilen Aýjanda ýaşlyk gujury bardy, olar iş etmäge hyjuwlydy. Aýjan Ýyllanly raýon ZAGS-ynda işleýärdi, soňra ol Daşhowuz raýon saglygy saklaýyş bölümine başlyk edilip iberilýär. Şol wagtlar kadrlar jogapkärli, ýolbaşy wezipelere hünärine garamazdan, halkyň adyndan görkezilýärdi. Öwezgeldi Ýyllanly rankspolkomynyň başlygy wezipesinde işleýärdi. Kollektiwizasiýa dowrüdi. Öwezgeldi täze kolhozlary döretmäge, kulaklary ýüze çykarmaga işeňňir gatnaşýardy, mekdepler açýardy. Ol ýerleri suwarmak, kanallar sistemasyny döretmek boýunça hem köp iş etdi.

Janmämmedowlar wagtlarynyň esasy bölegini işe sarp edýärdiler. Ýöne olar dynç almaga-da wagt tapýardylar. Ilkinji çagalary bolanda hem toý edipdirler. Şol toýuň myhmanlarynyň içinde Artyk Nazarow hem bar eken. Häzir uruş we zähmet weterany Artyk Nazarow Ýyllanly posýologynda ýaşaýar.

— Bu barada ýatlamak agyr — diýip, ol aýdýar. — Olaryň ikisi-de şeýle agyr güne duçar boldular. Janmämmedowlaryň maşgalasynda ilkinji çaga

doglanda, tutulan toý ömürlik ýadynda galdy. Toýda hormatly myhmanlar kändi, olaryň içinde **Gaýgysyz Atabaýew** hem bardy. Ol şol toýda çaga at dakmagy teklipl etdi. İlki onuň adyna Atageldi dakmagy karar etdiler.

Adaty günler dowam edýärdi. Janmämmedowlaryň maşgalasynyň iş-aladalary başlaryndan agdykdy. Aýjany Daşhowuz okrug saglygy saklaýyş bölüminiň başlygynyň orunbasary wezipesine geçirenlerinden soň, olaryň maşgalasy Daşhowuza göçüp barýar. Hasratly gün ýakynlaşýandyr diýip olaryň hiçsem pikirem edenokdy.

— Bu 1937-nji ýylyň 8-nji sentýabrynda bolupdy. Kakamyň tussag edilişi barada men ejemden hem mamamdan eşitdim — diýip, Atageldi Öwezgeldiew gürrüň berýär. — Meniň öz ýadynda galan zat juda az. Meniň ýaňy üç ýaşym bardy. Diňe haýsydyr bir adamlaryň öýmüze gelip, hemme zatlarymyzy alyp gidendigi çala ýadyma düşýär. Olaryň biziň emlägimizi konfiskasiýa edendigini soň bildim.

Öwezgeldi şol gün Aşgabada ýygnaga gidipdi. Şondan hem gaýdyp gelmändi. Maşgalasyna hat-habaram gelmändir. Şol günün agşamy bolsa radio boýunça Öwezgeldi Janmämmedowy «halk duşmany» diýip yglan etdiler. 1938-nji ýylyň martynda «halk duşmany» hökmünde Aýjany göwreli halyna üç ýaşly ogly Atageldi bilen bile türmä, has dogrusy Daşhowuz OGPU-nyň deslapky tussag kamerasyna salýarlar. Şol pajygaly pursatlarda Aýjan we Atageldi Janmämmedowlaryň golaýynda bolanlaryň biri — Mäti Garlyýew. Ol häzir pensioner, Kalinin raýonynda ýaşaýar. Ol dosty, egindeşi Öwezgeldini, soňra onuň aýaly Aýjany tussag edenlerinde Daşhowuz okrug halk magaryf bölüminiň müdiri bolup işläpdir.

— Aýjan pahyr görgi baryny gördi — diýip Mäti Garlyýew gürrüň berýär. — Üç ýaşly ogly Atageldi bilen bile tussag edilende ol agyraýakdy. 1938-nji ýylyň mart aýynyň ahylarynda meniň özümem tussag edildim. **Gören günümü sözde beýan etmek kyn. Kelläňe gelmejek günäleri ýükläp, şolary boýun aldyrmak üçin bize sütem edýärdiler, urýardylar, gapyrgalarymyzy döwýärdiler, mertebämizi depeleýärdiler. Ýadyma düşýär, aýratyn sütem edilýän bir otag bardy. Tussaglar şol otaga getirilip, ýiti uçly agajyň üstünde dyza çökerilýärdi hem-de ellerini ýokary galdyryp, namaz okaýan görnüşe salýardylar. Türme gözegçileri**

üstümüzden gülüp, garaşyk etmegini hudaýdan dileg ediň diýip gygyrýardylar. Tussaglar özünden gidýänçä şeýle ýagdaýda oturmaly bolýardylar.

Bir elhenç görnüş meniň ömürlük ýadymda galdy. Meni sorag etmäge alyp barýarkalar koridorda soragdan getirilýän aýal maşgala gözüm düşdi. Ol görgüli koridorda gana bulaşyp ýatyrdy... ol çaga dogurýardy. Onuň Aýjan Janmämmedowadygyny men zordan tanadym. Onuň jan howluna gygyrýan sesi henizem gulagymdan gidenok. Soňra ony etap bilen Swerdlowskä sürgüne iberdiler. Türmede galdyrylan bäbek hem öldi. Ejesi oňa at dakyp hem ýetişmedi...

Bu 30-njy ýyllarda, «iň azat ýurt» — Sowetler ýurdunda bolupdy. Orta asyr zalymlyry hem NKWD-däki stalinçi zalymlyryň ýanynda hiç zat bolup galýar. Olar hatda ýaňy doglan çagany hem «halk duşmany» saýdylar. Atageldini halas edip bolanlygyna şükür etmeli. Ony mamasy Täç eje nädip-de bolsa jellatlaryň elinden alyp bilipdir. Barja goşlaryny araba ýükläp olar dogduk ýerlerine — Ýyllanla göçüpdirler.

Öwezgeldiniň ogly ýetimligiň derdini çekmeli boldy. Gowy ýeri, onuň ýanynda mamasy babasy, daýysy bardy. Olaryň hemmesi bile ýaşaýardy. Ilki bada ýaşaýyşlary erbet dälidi.

Tiz wagtdan uruş turdy. Gün-güzeran kynlaşdy. 1942-nji ýylda Atageldiniň babasy aradan çykdy. Daýysy fronta gitdi. Onuň diňe mamasy Täç eje galdy. Ol ikisi agyr uruş ýyllarynda zordan gün gördüler.

Atageldä ruhdan düşmän ýaşamaga, päk ýürekli adam bolup ýetişmäge kömek eden zat — ýene atasynyň bigünädigine ynamy. Kakasy hakda Atageldä mamasy köp gürrüň bererdi, Kakaň tiz geler, ejeňem geler, hemmämiz bagtly durmuşda ýaşarys diýip, köşeşdirýärdi.

— Men mydama kakamyň gelerine garaşyp gezdim — diýip, Atageldi Öwezgeldiew aýdýar. — Ol geler diýip pikir edýärdim. Hatda bir gezek ol türmeden gaçypdyr, Köneürgenjiň töwereginde gizlenip ýörmüş diýip, gürrüňem ýaýrady. Gije gapy jygylasa-da, kimdir biriniň aýak sesi eşidilse-de, kakam gelendir öýdüp, gapa ylgap baradym. **Diňe 1958-nji ýylda kākamyň ölendigi (ony atypdyrlar) barada resmi dokument alanymyzdan soň umydymyzy üzdük.**

1946-njy ýylda Aýjan Janmämmedowa tussaglykdan boşap geldi. Ol tanar ýaly bolmandyr, horlanypdyr, saglygyny ýitiripdir. Emma ýaşamalydy, ýalňyz

perzendi terbielemelidi. Atageldi mekdebi tamamlanyndan soň pedagogik uçilişçä okuwa girip, ony tapawutlanan bahalar bilen tamamlady. 1953-nji ýylda Stalin ölenden soň Atageldi kakasynyň gözlegine çykdy, sorag-ideg etdi, dürli guramalara hat ýazdy.

1958-nji ýylda Atageldi TSSR Ýokary suduna ýüz tutanda, onuň ýazan haty SSSR Ýokary suduna iberilipdir, şol ýylyň noýabr aýynda hem ol ýerden jogap gelipdir. Ýagny, SSSR Ýokary sudunyň harby kollegiýasynyň sprawkasynda Öwezgeldýa Janmämmedowyň ölenden soň aklanylandygy barada aýdylýar. 1965-nji ýylda bolsa ol partiýada dikeldildi. 1956-njy ýylda TSSR Ýokary sudy Aýjan Janmämmedowanyň aklanylandygy barada sprawka iberipdir. Şondan üç ýyl soňra konfiskasiýa edilen emläkleriniň bahasy Janmämmedowlaryň maşgalasyna gaýtarylyp berildi.

Her näme-de bolsa, hakykat ýeňdi. Janmämmedowlaryň abraýy dikeldildi, ýöne ol, gör, nähili gymmat düşdi!

Jemgyýetimiz, biziň her birimiz heläk bolanlary ýatlap durmaly, atsyz-sorsuz ýitenleri gözlemeli. 30-njy ýyllaryň garaňky işlerini ýagta çykaryp, olar hakda doly hakykaty aýtmaly.

Repressiýanyň millionlarça gurbanlarynyň heläk bolan, jaýlanan ýerleri bize bellimi? **Atageldi Öwezgeldiew üçin kakasynyň jaýlanan ýeri näbelli.** Diňe Öwezgeldi Janmämmedowyň 1938-nji ýylyň 28-nji oktýabrynda ölendigini tassyklaýan kagyz bar. Nirede jaýlanandygyny bilýän ýok. Kakasynyň mazaryny tapmaýan perzendiň hasratyna düşünmän bolarmy...

Öwezgeldi Janmämmedow ýaly adamlaryň ýadygärligini ebedileşdirmek barada aladalanmaly. Ýyllanly posýologynda, ýa-da Daşhowuzda köçeleriň birine onuň adyny daksa bolardy. Şeýle adamlary ýagşylykda ýatlamak biziň borjumyz.

Sarwar Madyýew

“Syýasy Söhbetdeş” žurnaly. Nr 1-2 ýanwar. 1990

Rus kril hatyndan latynça geçiren:

Akmyrat Gürgenli